

Tel-Aviv University

הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין

בית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבין

28.2.2018

לכבוד: הוועדה לתלמידי מחקר – אוניברסיטת ת"א

מאת: עדנאן סרסור – ת.ז. 057596173

תקציר בעברית לעבודת הדוקטורט

בנושא

**בין מאבק לאומי לאמונה: מערכת החינוך המוסלמית בפלסטין
המנדטורית**

תקציר

ממשלת המנדט בפלסטין יזמה את הקמת הממ"ע בשנת 1921, כאקט של מתן אוטונומיה לאוכלוסייה המוסלמית בארץ, לניהול ענייניה הדתיים והתרבותיים. הממ"ע הקימה רשת של בתי-ספר מוסלמים פרטיים ברחבי פלסטין המנדטורית, הודות למשאבי הקדש וקה (وقف) הרבים שעמדו לרשותה, אשר הקנו לה עצמה פוליטית לצד היוקרה הדתית. מערכת החינוך החדשה נועדה להיות שונה מזו המסורתית של ימי האימפריה העות'מאנית, וגם שונה מזו הממלכתית שהקימו הבריטים בארץ. מקצועות הלימוד לא התרכזו רק בנושאי דת ושינון פסוקי קראן (قرآن), אלא כללו גם מקצועות חילוניים שונים כולל חינוך לאומי.

הטענה העומדת ביסוד עבודת מחקר זו היא, שהמערכת המוסלמית הוקמה הן מסיבות דתיות-תרבותיות והן מסיבות לאומיות. חוגי הממ"ע לא השלימו עם כך שממשלת המנדט תעצב את פני הדור הבא בארץ, דרך המערכת הממלכתית שהקימו הבריטים במיוחד לאוכלוסייה הערבית. המערכת המוסלמית שאפה להנחיל חינוך לאומי בקרב תלמידיה כתגובה לתנאים

הפוליטיים שנוצרו בעקבות מלחמת העולם הראשונה. לכן, הנרטיב ההיסטורי ההולך ומתגבש ע"י האדריכלים שלה, כפי שהוצג בספרי הלימוד, כלל בחירה סלקטיבית של אירועים אסלאמיים הזוכים למעמד של מיתוס חשוב, ואילו אירועים אחרים נשכחים או מוצנעים. לצד המטרות החינוכיות השונות, המערכת המוסלמית נועדה לענות על צרכים לאומיים ופוליטיים לנוכח אתגרי העת החדשה. עבודת מחקר זו מתמקדת בהיבטים הפדגוגיים, החברתיים, התרבותיים והפוליטיים שמשקפים מהתנהלותה של המערכת לאורך שנות המנדט, לעומת מערכות החינוך הערבי-פלסטיני האחרות.

מחקר זה משחזר את מהלכי התפתחותה של המערכת המוסלמית שהייתה בגידול מתמיד מראשית שנות ה-20 והגיעה לשיאה במחצית שנות ה-30. המערכת המוסלמית היוותה, בין היתר, מענה לילדים שלא מצאו את מקומם במערכת המנדטורית ו/או הנוצרית בשל סיבות שונות, ובכך נסללה עבורם ההזדמנות לרכישת חינוך. המערכת המוסלמית התאפיינה בשימת דגש על חינוך תיכוני בערים הראשיות בארץ; ורבים מבוגרי המערכת רכשו השכלה אקדמאית באוניברסיטה האמריקאית בלבנון ובעולם. מאפיינים נוספים למערכת המוסלמית, חינוך טכנולוגי בבית-הספר ליתומים (دار الأيتام) בירושלים והפעלת חינוך לא פורמלי; שהתבטא בפעילויות גדודי צופים, להקות מוסיקה ומועדונים שונים. בתחומים מסוימים היו הישגיה של המערכת המוסלמית מוגבלים למדי. כך היה למשל החינוך החקלאי שהוזנח על ידה, למרות היות רובה של האוכלוסייה הפלסטינית חברה חקלאית. גם חינוך בנות שיקף את חולשתה ואוזלת ידה של המערכת המוסלמית, בתחומים שהמערכת הנוצרית הפרטית רשמה הצלחות. בשנות ה-40, הייתה נסיגה בהתפתחותה של המערכת המוסלמית, בעקבות קשיים שונים ומגוונים, ואחרי כן קריסתה כתוצאה ממלחמת 1948.

מעבר לשחזור סיפורה של מערכת החינוך המוסלמית, העבודה תציג באור חדש את כל מכלול החינוך של החברה הערבית הפלסטינית בתקופת המנדט. ההתבוננות ביוזמות החינוך השונות בארץ, ובמיוחד במפעל החינוך הבריטי, מנקודת השקפה חיצונית של גורם משני-לכאורה במגרש הזה, צפויה להקנות לנו תובנות חדשות על המשחק בכללו ולהאיר באור ממוקד יותר את הישגיו ומכשולותיו כאחת.

בראשית שנות ה-20 הפעילה המערכת המוסלמית 42 בתי-ספר שקלטו 2,496 תלמידים, בעוד הממלכתית הפעילה 311 בתי-ספר שקלטו 19,639 תלמידים. בשנות האחרונה של המנדט הגיע מספר הנקלטים במערכת המוסלמית ל-15 אלף תלמידים שלמדו ב-135 בתי-ספר, בזמן שהממלכתית קלטה 103,000 תלמידים שלמדו ב-535 בתי-ספר. לאורך שנות המנדט קלטה המערכת המוסלמית 269,571 תלמידים, והממלכתית קלטה 1,146,533 תלמידים. שתי המערכות יחדו קלטו 1,416,104 תלמידים, כאשר חלקה של המערכת המוסלמית הוא 19%.

המחקר מחולק לששה פרקים, שכל אחד מהם בוחן זווית שונה ומשלים את התצרף לתמונה הכללית של מערכת החינוך המוסלמית הפרטית בפלסטין המנדטורית:

פרק א': **חינוך בפלסטין העות'מאנית – רקע היסטורי**. הפרק בוחן את ההיסטוריה של פלסטין העות'מאנית משלהי המאה ה-19 ומציג: את הרקע ההיסטורי של החינוך באימפריה העות'מאנית, ואת סוגי מסגרות החינוך שהתקיימו דאז. הפרק שופך אור על החינוך המסורתי ועל רפורמות ומדיניות החינוך בתקופת התנטי'מאט. כמו כן, תהיה התייחסות למחקריהם של פורטנה ודרניגיל, שדנים בתקופה המאוחרת של האימפריה העות'מאנית, במיוחד כפי שמספקת תקופה זו את הבנתנו להיסטוריה הפוסט-עות'מאנית. הפרק מתייחס גם לחוק החינוך משנת 1869 אשר העמיד את השפה התורכית כשפה רשמית בכל בתי-הספר הממשלתיים; ובכך הייתה התעלמות מהשפה הערבית ושפות דיבור אחרות של עמי האימפריה. יש לציין גם את החוק לחינוך יסודי משנת 1913, החוק האחרון שיושם בפלסטין בתקופה העות'מאנית.

פרק ב': **הרקע להקמת רשת חינוך נפרדת**. הפרק מתייחס למדיניות החינוך המנדטורית, ודן ביעדיה של מערכת החינוך המוסלמית. תמציתם של היעדים האלה היא הקניית חינוך לאומי (**وطني**) לדור הצעיר של בני המוסלמים. הפרק מנתח את הרקע להקמת רשת חינוך נפרדת, מהיבטים שונים ומגוונים כגון: תודעה ציבורית פלסטינית, צרכים תרבותיים ולאומיים, קליטת יתומים, הזדמנות חינוכית לכל ילד, מענה לאתגר הקולוניאלי וגם את העניין שמערכת החינוך היוותה כפטרונאג' פוליטי של ה"מופתי" הירושלמי.

פרק ג': **ארגון מערכת החינוך המוסלמית ושגרת תפקודה**. הפרק דן בדמויות הבולטות שהנהיגו את המערכת המוסלמית. הפרק מציג נתונים על רשת בתי-הספר של המערכת,

מהרישומים של **ביאן (بيان)**, עלון הממ"ע שהוציאה לאור מדי שנה. ובכך הפרק שופך אור על: שלבי החינוך במערכת המוסלמית, התנהלות המערכת מבחינה ארגונית, גיוס המורים ומנגנון הכשרתם והגורמים שתמכו בה וסייעו לקידומה. ולבסוף, הפרק מתייחס למכשולים שעמדו בדרכה של המערכת כגון: קושי פיננסי, התחרות מול מערכות החינוך האחרות, טרפוד הקמת אוניברסיטה אסלאמית והאקלים הפוליטי ששרר בארץ - שביתות, הפגנות ומרידות - אשר הוביל לתפיסת בתי-הספר על-ידי הצבא לזמן ממושך.

פרק ד': אוכלוסיית היעד של המערכת המוסלמית ופריסת מוסדותיה. הפרק עוסק בתפוצת בתי-הספר של המערכת המוסלמית, מציג פריסה ארצית ונתונים סטטיסטיים לקהל היעד שפנתה אליו המערכת, ובודק מידת הצלחתה במשיכת קהלים. כמו כן, בפרק תהיה התייחסות לחינוך בנות, ועמידה על השקפת ממשלת המנדט לעומת השקפת הממ"ע, במה שקשור לחינוך בנות. בפרק זה נעסוק גם ב: רבדים חברתיים באוכלוסיית היעד, מדיניות חינוך עירוניים לעומת חינוך כפריים, שיקולים פוליטיים של המופתי וגיוס תלמידים לתמוך בפעילותו.

פרק ה': תכני הלימוד ומאפייניהם הייחודיים. הפרק עוסק במאפייני תכנית הלימודים במערכת המוסלמית לעומת תכנית הלימודים במערכת הממלכתית. בתי-הספר של המערכת המוסלמית הוגדרו ע"י חוגי הממ"ע כבתי-ספר "לאומיים" (**مدارس وطنية**); אשר נתפסו כ"חבל ההצלה" לעצמאות חינוכית ומדינית. הפרק מציג את בתי-הספר הבולטים של המערכת המוסלמית כגון: **רוצ'ת אל-מעארף (روضة المعارف)** בירושלים ו**אל-נג'אח (النجاح)** בשכם, אימצו לעצמם תכניות לימוד מודרניות והגישו לבחינות בגרות. לתכנית הלימודים היה צביון לאומי ודתי, כולל הדגשת הוראת השפה הערבית, לימודי אסלאם והיסטוריה ערבית. יחד עם זאת, תכנית הלימודים כללה נושאים חילוניים כגון: אנגלית, הנדסה, כימיה, עקרונות המדע ועוד. בפרק זה נציג דוגמאות קוריקולום של חלק מבתי-הספר של המערכת המוסלמית. כמו כן נתייחס לדיווחי הפיקוח של המערכת בעקבות ביקורים שנערכו בבתי-הספר, בהסתמך על הרישומים במסמכי המערכת.

פרק ו': מקום המערכת המוסלמית בין מסגרות החינוך הערבי בארץ. הפרק דן במשקלה של המערכת המוסלמית מול מערכות החינוך הערבי האחרות בארץ, הממלכתית והנוצרית, מבחינת היקף הפעלת בתי-ספר וקליטת תלמידים. בפרק זה, נעסוק בתרומתה של המערכת

המוסלמית לחינוכם של הפלסטינים, ואיך היא נחרתה בזיכרון הפלסטיני הקולקטיבי. מישורי התרומה שנתייחס אליהם בפרק זה הם בהיבטים של: חינוך תיכוני, חינוך לאומי, חינוך טכנולוגי וחינוך לא-פורמאלי שהתבטא בתנועות נוער וגדודי צופים. ראוי לציין, שכמעט כל בית-ספר במערכת החינוך המוסלמית היה לו גדוד צופים משלו עם מדים, דגלים, כלי תזמורת וציוד מיוחד. מתקני בתי-הספר של המערכת המוסלמית שימשו כמקומות לכינוס אסיפות וקונגרסים שונים לחוגי הממ"ע, לארגונים וגדודי צופים בענייני: דת, חינוך, פוליטיזציה ולאומיות. בפרק זה נציג דוגמאות של בוגרים ומחנכים שלקחו חלק בפעילות המאבק הלאומי.